

Svend Bruhns

Bibliografiens historie
i Danmark, 1700- og
1800-tallet

Aalborg Universitetsforlag

*Bibliografiens historie i Danmark,
1700- og 1800-tallet*

© Aalborg Universitetsforlag og Svend Bruhns 2004
Omslag og tilrettelæggelse: Bruno Kjær
Sats: Mimi Nielsen
Tryk: Specialtrykkeriet i Viborg
Printed in Denmark 2004
ISBN 87-7307-681-3

Udgivet med støtte fra

Statens Humanistiske Forskningsråd
Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse
Edvard Pedersens Biblioteksfond

Distribution:
Aalborg Universitetsforlag
Niels Jernes Vej 6B
9220 Aalborg Ø
Telefon: 96357140
Fax: 96350076
E-mail: aauf@forlag.auc.dk
<http://www.forlag.auc.dk>

Alle rettigheder forbeholdes. Fotografisk, mekanisk eller anden gengivelse af denne bog eller dele heraf er forbudt uden forlagets skriftlige tilladelse ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er korte citater til brug i anmeldelser.

Illustration på omslaget: Jens Worm (1716-90). Oliemaleri af Andreas Brünniche, 1758. Horsens Statsskole.

Indholdsfortegnelse

Forord..... 9

Indledning..... 13

• Nogle bibliografiske begreber 16 • Bibliografiske behov 16 • Bibliografisk information 16 • Den bibliografiske totalitet 17 • Fremstillingen 18

A. Det litterære liv før 1770

1. Det litterære liv før 1770 23

• Bibliografiske behov 23 • Den samfundsmæssige baggrund 25 • Offentligheden 26 • Universitetscensuren 27 • Akademierne 28 • Bogproduktionen fra 1700 til 1769 30 • Litterære fejder og censur 34 • Bøgernes oplagstal 36 • Tidsskrifter og læsere 36 • Bogdistribution 38 • Antikvarboghandel og bogauktioner 38 • Privatbiblioteker 39 • "Offentlige" Biblioteker 40 • I provinsen og på landet 40

2. Videnskaben og Bibliografien..... 42

• Fornuften og Bibliografien 42 • Moderniteten 43 • Videnskaben og bibliografien 44 • Klassifikationssystemer 45 • Bibliotekarforelæsnings 48 • Litterærhistorier 50 • Teologien og teologisk bibliografi 53 • Jura 56 • Lægevidenskab 59 • Historie 60 • Litteraturhenviisningernes historie 63 • Fagbibliografi, konklusion 72

3. Almenbibliografi..... 73

• Retrospektiv bibliografisk information 73 • Den registrerende type 73 • Personbibliografi 76 • Kataloger 78 • Løbende bibliografisk information 80 • Lærde Efterretninger 80 • Den formidlende type 87 • Bibliografi for ulærde 87 • Advarende Bibliografi 90

4. Worms forfatterlexikon 93

• Jens Worm 93 • Worms målgruppe 96 • Den bibliografiske situation 97 • Worms kilder 98 • Worms forfatterbegreb 100 • Biografierne 107 • Deskription & dokumentation 110 • Ordning 111 • Hvor fuldstændig er Worm 112 • Konklusion 113

5. Det litterære liv før 1770 - Konklusion	115
--	-----

B. Fra fri kritik til publiceringscensur

6. Jacob Baden og <i>Kritisk Journal</i>	121
• Den bibliografiske situation omkring 1770	121
• Jacob Baden	121
• Kritikken bliver en institution	124
• Baden – en fri og skarp kritiker	127
• Badens metode	129
• Jacob Baden, Konklusion	130
7. Trykkefriheden.....	133
• Den uindskrænkede Trykkefrihed	133
• Litteraturudviklingen	133
• Den bibliografiske udvikling	134
• Trykkefrihedsfortegnelsen	134
• Vurdering af den bibliografiske udvikling 1769-73	139
• Bibliografisk information 1769-73	142
• Dækningsgraden for danske publikationer	142
• Overlappningen	143
• Aktualiteten	143
• Et vindue mod Verden	144
• Subskribenterne	145
• Struensees Fald	149
8. Borgerlig offentlighed?	151
• Guldbergtiden	151
• Trykkefrihed?	151
• Farlig bibliografi	154
• Der trækker et uvejr op	155
• Nationalfølelsen	158
• Borgerlig Offentlighed?	160
• Bogvæsenet	162
• Boglige fejder efter 1784	164
• Populærlitteratur	166
• Biblioteksmuligheder	167
• Suhm	168
9. Kritik og kritiske tilskuere: Den bibliografiske udvikling i sidste fjerdedel af 1700-tallet.....	173
• Den bibliografiske situation o. 1785	173
• Bibliografiske behov	173
• Bibliografikritik	174
• Løbende bibliografisk information	177
• Faglig differentiering	179
• Retrospektiv bibliografisk information	195
• Andre væsentlige privatsamlingskataloger	197
• Bibliografien – en institution?	201
10. Ekkard.....	203
• Ekkards biografi	203
• Ekkards bibliografiske håndbøger	206
11. Fagspecialisering og fagbibliografi.....	220
• Bibliotekarforelæsninger	220
• Latinskolerne og Universitetet	222
• Fagspecialisering og fagbibliografi	223
• Medicin	226
• Økonomi	226
• Faget statistik og bibliografien	227
• Juridisk fagbibliografi	228
• Teologisk fagbibliografi	229

12. Det store tilbageslag 1799	231
• <i>Trykkefrihedsforordningen</i> 1799	231

13. Konklusioner for sidste del af 1700-tallet.....	238
---	-----

C. 1800-tallet - Bogmarkedet

14. 1800-tallet	245
• Krig og krise 245 • Censuren 246 • Bogfremstilling og boghandel 247 • Tidsskrifter og aviser 248 • Almueoplysning 248 • Selskabet for Trykkefrihedens rette Brug 251 • Biblioteker og latinskoler 255	

15. Rasmus Nyerup og den ny tid	256
• Nyerups levned 256 • Nyerup som bibliograf 258 • Bibliotekar Nyerup 264 • Nyerup og Kraft: <i>Dansk-norsk Litteraturlæxicon</i> 265 • Forhistorien 265 • Nyerup-Krafts forfatterbegreb 269 • Nationalitetsproblemer 277 • Norsk bitterhed 279 • Biografierne 281 • Deskription 282 • Nyerup-Krafts forfatterlexikon, konklusion 285	

16. Boghandelsbibliografi	288
• Bibliografiske behov 288 • Jacob Deichmann 289 • N.C. Øst – en bibliografisk amatør 291 • Løbende bibliografisk information 292 • Boghandelsbibliografier 297 • Høst 302 • Forlagscatalogen 306	

17. Den videnskabelige bibliografi	312
• Bibliografikritik og internationalisering 312 • Jens Møller 313 • Fagbibliografi 315 • Fagtidsskrifter og –foreninger 315 • Matematikken hæves fra det provinsielle 315 • Medicin 317 • Teologi 318 • Historie 318 • Bibliografiske referencer 324	

18. Bibliografien i første halvdel af 1800tallet – Konklusion.....	327
--	-----

D. Den nationale bibliografi

19. Erslews <i>Forfatter-Læxicon</i>	331
• Forhistorien 331 • Arbejdsgangen 336 • Erslevs vilkår 338 • Selektion 340 • Deskription 341 • Biografi og genealogi 344 • Erslew som nationalbibliograf 346 • Erslews forfatterbegreb 351 • Vurdering af Forfatterlexikonnet 352 • Erslew, konklusion 353	

20. Efter grundloven	354
• Boghandelsbibliografier 354 • <i>Dansk Bogfortegnelse</i> 358 • Fagbibliografi 365 • Løbende Fagbibliografier 365 • Litteraturhenvisninger i Konversationslexika 366 • Specialbibliografier 366 • Litteraturhistoriske bibliografier 367 • Personbibliografiens udvikling i 1800-tallet 370 • Lokalbibliografi 375	
21. Bibliotheca Danica	377
• Forhistorien – den danske katalog 377 • <i>Bibliotheca Danica</i> 378 • <i>Bibliotheca Danica</i> – et historisk værk 386 • Konklusion 386	
22. Rids af udviklingen ca 1875 til 1975	388
• Forfatterlexika i 1900tallet 388 • Biblioteksbrug, fjernlån og fælleskataloger 391 • Anbefalende bibliografi 392 • Nationalbibliografien i 1900tallet 393 • Institutionaliseringsen af nationalbibliografierne 393 • Udlandet 394 • Danmark 394 • Fagbibliografien 397 • Bibliografi – del af videnskabelig rationalitet 398 • Nutiden – økonomisk rationalitet 401 • Bibliografiindustrien 402 • Onlinealderen 403	
23. Sammendrag og udblik	405
• Metodisk 406 • Ordet og begrebet Bibliografi 407 • Bibliografierne 408 • Bibliografi og samfund 409 • Videnskabelig litteraturinformation 411 • Differentiering af retrospektiv litteraturinformation 413 • Specifik faglig litteraturinformation 415 • Forfatterlexika 416 • Boghandelen 418 • Anbefalende bibliografi 419 • Nationalbibliografien 419 • Bibliograf-professionen 422 • Resumerende 422 • Epilog 424	
24. Litteraturhenvisninger m.v.	427
• A. Generelle litteraturhenvisninger 427 • B. Checkliste over kilder 429 • C. Citeret litteratur 436 • D. Illustrationer og figurer 451	
25. Deutsche Zusammenfassung.....	455
Register.....	460

Oprindeligt forord

Det er mange år siden jeg begyndte at samle materiale til en dansk bibliografihistorie. Efter at jeg blev uddannet som bibliotekar i 1960, og især efter at jeg i 1968 blev ansat som lærer i bibliografi ved Danmarks Biblioteksskole har jeg ønsket at undersøge emnet bibliografi til bunds. I sin tid bestod bibliografiundervisningen blot af indlæring af facts om bibliografiene, men det anede mig at der var mere spændende ting i Bibliografien end bibliografiene. En af indfaldsvinklerne til at finde de spændende ting er at gå historisk til værks.

Da jeg var ved at afslutte mit danskstudium ved Københavns Universitet i begyndelsen af 1970erne ønskede jeg som speciale at skrive et bibliografisk arbejde, men det ville mine professorer Poul Andersen og Anders Bjerrum, som jeg højagtede, ikke tillade. Bibliografi var ikke videnskabeligt nok. Jeg mente de havde uret, men jeg lod da være med at tænke derpå, og begyndte på et sproghistorisk speciale, som jeg ikke fik færdiggjort, da jeg kom til at anvende tiden på andre litterære sysler. Ti år efter var synet på Bibliografien og på meget andet så meget ændret at professor Karl Martin Nielsen kunne imødekomme mit ønske, og jeg kunne afslutte mit danskstudium med en specialeafhandling der bestod i en *Annoteret bibliografi over de vigtigste hjælpemidler ved studiet af dansk sprog* (1984).

I dette arbejde om Bibliografien i Danmark har jeg haft det formål at skrive en afhandling hvor Bibliografien er i centrum, men sat ind i den kulturhistoriske sammenhæng. Jeg har kunnet udnytte mine kundskaber i litteraturhistorie og sprog og forbinde dem med min viden om biblioteksvæsen og bibliografi. Det har i sig selv været tilfredsstillende.

Jeg takker min vejleder, professor Hans Hertel, der lige fra det første øjeblik - i vinteren 1988/89 - da jeg ringede til ham og forelagde ham projektet og han strax sagde ja til at påtage sig opgaven som vejleder, gennem hele forløbet har støttet mig, både fagligt og personligt. Hans gode råd til hvordan jeg kunne perspektivere fremstillingen har været af stor betydning for afhandlingen.

Det har også været en stor oplevelse for mig at deltage i de seminarer som professor Hertel i samarbejde med dr. Erik A. Nielsen og professor Thomas Bredsdorff har afholdt for licentiatstuderende ved Nordisk Insti-

tut på Københavns Universitet. Meget forskellige projekter blev her forelagt, men diskussionerne der kom efter selv de mest fjerntliggende projekter (set i forhold til mit emne) var altid uhyre inspirerende og gav også ofte direkte fagligt udbytte. Af de øvrige deltagere må jeg specielt nævne magistrene Lisbeth Worsøe og Berit Ziegler. Disse seminarer er nogle af højdepunkterne i mit nu 40 års lange professionelle liv.

Berit Ziegler, bibliotekar Michael Høyer-Nielsen og jeg selv har på grundlag af *Bibliotheca Danica* udarbejdet en statistik over danske bøger.

Mange kolleger og venner har gennem årene stået mig bi med råd og dåd. Jeg nævner bibliograferne Rolf Du Rietz, Friedrich Nestler og Siegfried Seifert som jeg har drøftet bibliografiteori med. Afdelingslederne Klaus Aastrup, Aalborg, og Jørgen Larsen, Institut for Dansk Dialektforskning, KU, som begge bl.a. er gavmilde kendere af gamle bøger. Mine kolleger, lektorerne Leif Emeræk og Anders Ørom har jeg lært meget af gennem seminarrækker vi sammen har afholdt på Biblioteksskolen i litteratur- eller kulturhistorie og bibliografihistorie. Min svoger Olaf Bruhns forærede mig sit komplette sæt af *Maanedsskrift for Litteratur* (1829-38). Jeg føler også taknemmelighed over for forfatterne til de mange gode faglige bøger og artikler som jeg har benyttet. Se specielt litteraturliste A.

Jeg har brugt flere arkiver, først og fremmest de offentlige: Det Kongelige Biblioteks Håndskriftsafdeling, samt det danske og det norske Rigsarkiv. Jeg mødte også stor imødekommenhed hos forlagene Gyldendal og Gad da jeg bad om at måtte udnytte deres arkiver. Jeg har også brugt mange biblioteker, direkte Det Nordjyske Landsbibliotek og Universitetsbiblioteket i Aalborg, indirekte, gennem fjernlån, også mange andre. Katedralskole- og stiftsbibliotekerne i Roskilde og Aalborg har med stor forståelse af mit særlige behov gjort det muligt for mig at have enkelte af de gamle bibliografier hjemme gennem lange tider, så jeg ved daglig omgang har kunnet blive fortrolig med dem. Jeg har nydt at arbejde på læsesalene i Universitetsbiblioteket i Fiolstræde og i Det Kongelige Bibliotek.

Jeg takker Danmarks Biblioteksskole som har godkendt at jeg i nogle år har benyttet noget af min forskningstid til dette projekt. Jeg fik også nogle rejser, bl.a. til Berlin og Weimar. Det var en stor hjælp at Biblioteksskolen bevilgede mig delvis undervisningsfrihed i forårssemestret 1992 så jeg kunne koncentrere mig om bibliografihistorien.

Statens Humanistiske Forskningsråd bevilgede mig et beløb så jeg kunne rejse til Oslo og undersøge arkivmaterialer vedrørende de dansk-norske forfatterlexika.

Jeg takker assistent Mimi Nielsen på Biblioteksskolen i Aalborg som meget effektivt og venligt og med stor dygtighed har håndteret mit meget indviklede manuskript.

Sidst men ikke mindst takker jeg mine forældre, Gudrun og Kaj Bruhns, som med entusiasme gennemlæste tusindvis af sider af danske memoarer og brevudgaver på sporet efter autentisk information om bibliografisk information. Efter at min far var død fortsatte min mor som min forskningsmedarbejder og udskrev og bearbejdede bl.a. det store materiale til den sammenlignende undersøgelse af de kritiske tidsskrifter i perioden 1769-73 som findes i kapitel 7. Hun gennemsøgte også bind 1 til 9 af Ehrencron-Müllers *Forfatterlexikon* for at finde hvem af de mange forfattere der havde været de anonyme medarbejdere ved de lærde tidsskrifter i 1700tallet. Desuden oversatte hun resumeet til tysk.

Endelig - efter fem års intensivt arbejde - nedlægger jeg herved pennen, overladende den til andre som måtte finde behag i at fortsætte hvad jeg har fundet fornøjelse i at begynde. Der refterer jo de sidste godt hundrede års bibliografihistorie!

Gug, den 31. januar 1994.

Forord 2003

Afhandlingen blev godkendt og jeg fik tildelt PhD-graden i efteråret 1994. Bedømmelsesudvalget bestod af dr.phil. Flemming Conrad, professor Hans Hertel og dr.phil. Mette Winge. Jeg har nu revideret manuskriptet hvorved jeg har forsøgt at følge alle de gode råd som jeg fik i bedømmelsesudvalgets indstilling. Det vil først og fremmest sige at jeg helt har omstruktureret afhandlingen i 4 storkapitler, strammet fremstillingen en del steder, men også tilføjet nogle mindre afsnit her og der. Det er især temaet 'bibliografiske referencers udvikling' som har nydt godt af tilføjelser, idet jeg har holdt et par seminarer ved Institutt for Dokumentasjonsvitenskap i Tromsø om dette emne. Jeg takker deltagerne i seminarerne for kommentarer. Jeg har desuden korrigeret nogle fejl og unøjagtigheder og suppleret med nyere iagttagelser fra senere udkomne videnskabelige hovedværker af især Flemming Conrad, Henrik Horstbøll, Harald Ilsøe og John Chr. Jørgensen.

Jeg takker Statens Humanistiske Forskningsråd, den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse og Edvard Pedersens Biblioteksfond uden hvis støtte bogen ikke kunne være udkommet. Horsens Statsskole skal have tak for udlån af farvediapositiv af maleriet af Jens Worm.

Jeg takker Bruno Kjær som har stået for bogens formgivning, IT-medarbejder Bo Sørensen som har udført graferne der illustrerer bogproduktionen og kontorfuldmægtig Mimi Nielsen fra hvem jeg også ved denne redaktion af manuskriptet har jeg modtaget fortrinlig hjælp.

Romdrup, december 2003

Svend Bruhns

Indledning

Formålet med dette arbejde er at undersøge et vigtigt aspekt af bogens og litteraturens historie: hvordan faget og litteraturgenren Bibliografi opstår og udfolder sig i Danmark. Min tese er at der altid har været behov for bibliografi, i hvert fald på det tidspunkt hvor der har foreligget et så stort antal tryksager at brugerne ikke kunne få overblik over dem. De behov - *bibliografiske behov* - har udviklet sig i takt med videnskabens, den litterære institutions, bogmarkedets og uddannelsessystemets behov. De oplysninger (*bibliografisk information*) der skal tilfredsstille de behov er blevet tilvejebragt og videregivet i en form så vidt muligt svarende til de bibliografiske behov, og har derfor også ændret sig i takt med udviklingen. Bibliografien eller den bibliografiske information i dens forskellige former: litterærhistorier, kritiske tidsskrifter, forfatterlexika, bogkataloger osv, bliver dermed en del af den litterære institutions kulturhistorie.

Et af mine formål med at studere Bibliografiens historie har været at undersøge hvilke forudsætninger der har været for Bibliografiens udvikling, og hvilke former det bibliografiske arbejde har antaget i forskellige perioder.

Et andet formål har været at afprøve grundlæggende bibliografiteoretiske begreber på et historisk stof.

Jeg ved også at da der ikke findes andet end spredt og usammenhængende viden om dansk bibliografihistorie vil en undersøgelse heraf simpelthen også fremskaffe ny viden. Viden om de bibliografiske vilkår i en vis studeret periode har ikke blot interesse for bibliografer men også for biblioteks-, litteratur- og kulturhistorikere m.fl. Flere aspekter af bibliografihistorien kan være nyttig til forskellige formål. Fx viden om hvordan folk i forskellige perioder overhovedet har haft mulighed for at skaffe sig nødtørftig bibliografisk information. Undersøgelsen kan også pege på eventuelt nu glemte eller dårligt udnyttede bibliografiske kilder som hjælpemidler der kan anvendes som kilder i fx faghistoriske studier.

Endelig er det nyttigt at vide under hvilke omstændigheder de bibliografier som man stadig anvender blev til. Sådant viden er med til at give materiale til en vurdering af deres indhold og kvalitet.

Bogtrykkerkunstens indførelse og den efterfølgende væxt i bogproduktionen har naturligvis forstærket de bibliografiske behov, men der er vidnesbyrd om forskellige arter af bibliografiske hjælpemidler fra meget ældre tider. Nogle bibliografihistorikere regner således grækeren Kallimachos (ca 303-243 før vores tidsregning) som den første bibliograf. Han udarbejdede forfatterkataloger ("pinakes") over bogrullerne i biblioteket i Alexandria.

Jeg begynder imidlertid min fremstilling på et tidspunkt hvor bibliografien får større samfundsmæssig betydning, som et bindeled mellem videnskabsmændene der forsøgte at skille sig ud i en særlig stat. Det skete tidligt i Frankrig hvor censuren var hårdest, hvor nogle af de lærde entrede med kongemagten, men nogle måtte gå i exil i udlandet. Det gjaldt Pierre Bayle der i Rotterdam grundlagde tidsskriftet *Nouvelles de la république des lettres* (1684-87) om hvilket Hans Hertel skriver: "Dén titel varslede 1700-tallets opfattelse af litteraturen som en fristat i delvis uafhængighed af enevælden" (*Verdens litteraturhistorie*, bd.1, 1985, s.21). Bayle skabte her et bindeled mellem de lærde som uanset hvilken nationalstat de befandt sig i, også befandt sig i den lærde republik hvor de kunne kommunikere bl.a. gennem de lærde tidsskrifter. De nyheder disse tidsskrifter rummede var først og fremmest meddelelser om nye bøger. D'Alembert definerer ligefrem ordet tidsskrift (Journal) som "et periodisk værk, der rummer uddrag af bøger som nylig er trykt" (*Encyclopédie*, vol.8). De lærde i andre lande, som Danmark, kunne have vanskeligheder med at skaffe sig de originale udenlandske tidsskrifter og encyklopædier, så det fik stor betydning da vi selv i 1720 fik et tidsskrift af denne art, "*Lærde Efterretninger*", hvor danskerne ikke bare kunne finde nyheder om den øvrige europæiske lærde verden, men også om danske forhold.

I Danmark levede de lærde i århundreder under censuren krav og forbud. De fleste bøjede sig under kongemagten, men nogle forsøgte at få deres meninger igennem på den ene eller den anden måde. Bogproducenterne og litteraterne var tvunget til at bøje deres arbejde så det ikke vakte anstød; censuren og trykkefriheden har derfor også haft stor betydning for arbejdet med at informere om tryksagerne - Bibliografien. De bibliografiske hjælpemidler er lige som andre kommunikationsmidler blevet brugt af de lærde til at stille spørgsmål ved det vedtagne. Ikke for intet kalder man også de lærde tidsskrifter fra oplysningstiden for kritiske tidsskrifter. De og andre bibliografiske hjælpemidler er også blevet underkastet censur som andre tryksager, og jeg har lagt vægt på at undersøge hvor bibliograferne har bøjet nakken og hvor de har forsøgt at udtrykke deres mening ved hjælp af bibliografiske virkemidler.

De lærde tidsskrifter bestod altså først og fremmest af anmeldelser. Ordet betyder oprindeligt blot meddelelse, og i begyndelsen var det blot meddelelser om de nye bøger der var udkommet. I de lærde tidsskrifter kommenteredes også bøgernes indhold, og man benyttede da ordet recension om disse bogkommentarer. Man havde så ordet anmeldelse for den blotte meddelelse (i bibliografisk terminologi: signalering) af bibliografiske data, og ordet recension om det vi idag kalder "anmeldelse". Bibliografiens historie var derfor i hele 1700-tallet i høj grad sammenfaldende med litteraturkritikkens historie.

På et tidspunkt har samfundsudviklingen bevirket at der opstod behov for en mere specifik bibliografisk information som er blevet adskilt fra litteraturkritikken. Jeg ønsker at undersøge hvilke kræfter der har foranlediget disse nye behov, og hvilken skikkelse den bibliografiske information fik som skulle tilfredsstille dem.

Samfundsudviklingen gjorde også at der kom nye grupper i befolkningen med andre forudsætninger og med nye litterære og politiske, og dermed også nye bibliografiske behov: Bibliografien udvikledes fra kun at være for de lærde til også at tjene almenheden, specielt fordi det litterære marked opstod. Her kom Bibliografiens dobbeltfunktion klart frem: på den ene side har vi producenten og forhandleren af bogen som har behov for at informere om sine produkter/varer. På den anden side har vi den potentielle bogkøber/-bruger som også er interesseret i information om bøgerne, men først og fremmest i deres indhold, teksten. Her tjener bibliografien som formidlingsmiddel mellem producent og bruger.

Når samfundet ændrer sig ændres også behovene for litteratur og for bibliografisk information; man kan derfor aflæse noget om samfundets stade, især på litteraturens område, af de bibliografiske hjælpemidler. Således vil en bibliografisk analyse af forfatterlexika kunne give ny information om begreber som 'litteratur' og 'forfatter'. Med ny mener jeg ikke at det nødvendigvis er viden som man ikke har haft før, men at det er viden hentet fra kilder som ikke er analyseret på denne måde tidligere.

Det er sammenfattende også min tese at den bibliografiske information er med til at ændre samfundet. Det kan både ske ved at bibliograferne benytter de bibliografiske hjælpemidler til at udtrykke meninger direkte i kommentarer, men først og fremmest ved at de stiller den bibliografiske information til rådighed for brugerne.

Nogle bibliografiske begreber

Bibliografiske behov

Helt generelt kan man med den russiske bibliograf Korsjunov sige at bibliografiske behov hænger sammen med menneskers behov for bøger mv ("*dokumenter*"), der igen hænger sammen med menneskers behov for information og læseoplevelser, der igen hænger sammen med menneskers behov i det hele taget (materielle og åndelige, samfundsmæssige og naturlige) (Korsjunov, 1985). Mere konkret men stadig generelt kan man hævde at brugerne har behov for at vide

- om bestemt dokument eksisterer
- hvad der karakteriserer det
- hvilke dokumenter med bestemte karakteristika der eksisterer
- hvilke nye dokumenter der udkommer (i forhold til dem man allerede kender)
- hvor dokumenterne findes ("*lokalisering*")
- osv

Bibliografiske behov opstår måske ikke når vi direkte kan få de dokumenter vi har brug for, og bibliografiske behov giver ikke anledning til skabelse af bibliografisk information hvis brugerne fx fra udstillede bøger ("*de visu*") kan se de bibliografiske oplysninger de har brug for.

Der kan også være andre *drivkræfter* bag skabelsen af bibliografisk information: bl.a. profittrang eller ideologiske formål. Ideologisk kan det være ønsket om at promovere en eller anden sag - Fædrelandets sag fx.

Bibliografisk information

Bibliografisk information er oplysninger om dokumenter. Et dokument er en materiel enhed der rummer et eller flere værker (tekster). Et værk er en afrundet og struktureret helhed med et informations-/æstetisk indhold udtrykt i et formaliseret og aflæseligt sprog. Dokumentets dobbeltkarakter giver det bibliografiske arbejde dets særlige karakter, idet bibliografen både skal beskrive dokumentet som en materiel enhed og som et intellektuelt værk/værker.

Bibliografisk information består af

- existens-, identifikations- og karakteriseringsoplysninger
- selektionsoplysninger (i hvert fald implicit)
- kontextoplysninger (bibliografisk information indgår ofte i et ordningssystem, osv)
- eventuelt: oplysninger om og vurdering af værket

Bibliografisk information kan altså ikke snævert identificeres med den bibliografiske deskription, eller med en bibliografisk post, og antager vidt forskellige former, langt fra altid en sådan form at det ville falde ind under definitionen af 'bibliografier'. Den traditionelle definition af faget bibliografi kan ikke anvendes i en historisk studie; den lyder "*bibliografi* er læren om bibliografier" (Munch-Petersen, 1980, s.8). Derimod kan man sige: *Bibliografi* er læren om bibliografisk information. Helt generelt vil vi idag forvente bibliografisk information i to hovedformer, retrospektiv og løbende, dvs information om dokumenter henholdsvis som overblik over en større periode i tilbageblik, og som nyhedsinformation.

Man kan også forvente at der udvikles bibliografisk information som giver søgemuligheder der kan opfylde behovene for at kunne finde bibliografisk information ud fra kriterier som emne, forfatternavn, dokumenttitel. Flere bibliografiske behov kan forenes, fx således at et bibliografisk arbejde på en gang tjener handelsformål og et ideologisk formål, som styrkelse af Fædrelandets prestige.

Bibliografisk information skabes under bestemte betingelser, fordi der er behov for den, og må antage den form som passer til og er mulig under de forhåndenværende betingelser. Betingelserne sættes af Samfundet (politiske og kulturelle forhold, økonomiske, menneskelige, tekniske ressourcer). 'Bibliografisk information' er derfor et dynamisk begreb som ændrer sig i tidens løb.

Den bibliografiske totalitet

Samtlige forhold der vedrører behov for, produktion af, distribution af, brug af, kritik af Bibliografisk Information. Dette kan beskrives dels synkront, hvilket jeg kalder *den bibliografiske situation* og dels diakront, hvilket jeg kalder *den bibliografiske udvikling*.

Jeg prøver her at fremhæve de innovationer der er frembragt, det kan være nye typer af bibliografier, det kan være et nyt syn på Bibliografiens rolle, det kan være et højere niveau i den bibliografiske beskrivelse, det kan være en ny målestok for kvaliteten af bibliografisk arbejde. Men det kan også være at jeg må konstatere at der ikke er sket en fremgang som man kunne forvente når man fx sammenligner med udenlandske forhold.

Fremstillingen

Af arbejdsmæssige grunde har jeg måttet koncentrere mig om det egentlige Danmark (minus Norge, Slesvig-Holsten osv). Jeg mener at der sker nogle meget væsentlige udviklinger omkring 1770, og begynder mine detaljerede undersøgelser med den tid. Forhistorien medtager jeg kun i oversigtsform (fra omkring år 1700).

Jeg ønsker at se bibliografiens historie i sammenhæng med andre litteraturformidlings- og analyse"institutioner" og på baggrund af samfundsudviklingen, men på de tilgrænsende områder støtter jeg mig som regel til de (til dels meget ufuldstændige) undersøgelser som foreligger.

Jeg inddeler stoffet i følgende store perioder, efter en periodisering som er begrundet både eksternt (samfundsudviklingen, især trykkefrihedsvilkårene) og internt (bibliografiske innovationer). Inden for disse perioder opdeler jeg for overskuelighedens skyld igen i mindre kapitler med en vis enhed over sig, fx får de tre gamle forfatterlexika hver deres kapitel:

A. Det litterære liv op til ca 1770. Det kunne kaldes en førbibliografisk tid hvor bibliografisk information meddeles sammenvævet med information om den lærde verden iøvrigt. Oplysningstidens kritiske fornuft fik dog også betydning for forståelsen af nødvendigheden af bibliografiske referencer som dokumentation. Der var ingen offentlighed i moderne forstand, censuren sørgede for at der næsten ingen offentlig diskurs var, der var kun få bogtrykkere, de var samtidig boghandlere, der var ingen offentlige biblioteker. Alligevel udkom der en del danske bøger, men offentligheden har ikke fået information om langt nær alle; der kom næsten ingen periodica. Tidsskrifterne *Lærde Efterretninger* og *Adresseavisen* informerede dog om nyudgivelser. Bogkataloger har fungeret som retrospektive bibliografier. Jens Worm udarbejdede et tilstræbt fuldstændigt dansk forfatterlexikon der udkom 1771ff.

B. Fra fri kritik til publiceringscensur, 1770 - 1799. Den korte trykkefrihedstid fra 1770-73 udløste en syndflod af publikationer, og i den relativt meget fuldstændige fortegnelse over trykkefrihedsskrifterne fik vi en bibliografisk innovation. Aviserne havde hidtil kun bragt faktuelle nyheder, raisonnements var forbudt. Jacob Badens *Kritiske Journal* (fra 1767-) udviklede ræsonnerende kritik over litteraturen, og blev efterfulgt af adskillige andre kritiske tidsskrifter, hvoraf *Minerva* også havde stor betydning i bibliografihistorien. I slutningen af århundredet træffer man nu og da på kvalificeret bibliografikritik. Det er ofte bibliotekaren Fredrik

Ekkard der udtaler sig. Mange litterater må igen dukke sig efter at *Trykkefrihedsforordningen* af 1799 er blevet udstedt.

C. 1800-tallet – Bogmarkedet (- ca 1840). Den strenge censur efter trykkefrihedsforordningen i 1799 og den økonomiske krise gjorde den første fjerdedel af 1800tallet til en venteperiode med en del bibliografiske planer og tilløb. Rasmus Nyerup og Jens Kraft fik imidlertid med Gyldendals Jacob Deichmanns hjælp publiceret deres forfatterlexikon som blev ledsaget af en interessant debat. Fra omkring 1830 begyndte den økonomiske opgang og den politiske offentlighed, hvilket bl.a. resulterede i en opblomstring af boghandelen og udvikling af boghandelsbibliografityper.

D. Den nationale bibliografi. I Erslews *Forfatter-Lexicon* der begyndte at udkomme i 1841 fik vi en nøjagtig, moderne bio-bibliografi, som har beholdt sin værdi til idag. Jeg slutter den egentlige fremstilling omkring 1875. På det tidspunkt er to af de mest påtrængende behov for dansk bibliografisk information ved at blive opfyldt gennem udgivelsen af den løbende *Dansk Bogfortegnelse* og den retrospektive *Bibliotheca Danica*.

I et afsluttende kapitel skitserer jeg den videre udvikling til idag.

Med eet ord kan man sige at undersøgelsen går ud på at følge og forklare strukturforvandlingen af den bibliografiske information i Danmark.

Jeg gør bevidst mere ud af de personer der har spillet hovedroller i den danske bibliografihistorie, specielt hvis de ikke er ret kendte fra litteraturhistorien iøvrigt. Således bringer jeg adskilligt til fx Fredrik Ekkards og Th.H. Erslews biografi, men intet eller næsten intet til fx Rahbeks.

Jeg bringer en del citater fra de gamle bibliografier og fra bibliografikritikken. Jeg gengiver dem bogstavret, med de mange inkonsekvenser i ortografi og interpunktion det medfører, selv inden for samme citat. Undtagelsesvis kommenterer jeg mærkværdige ordformer. Fremhævelser i originalteksten i form af spatiering eller antikvaskrift i frakturtext gengiver jeg med kursiv. Jeg må bekende at det nok kan være at jeg har oversat en spatiering nu og da. Med hensyn til gengivelse af titler på publikationer følger jeg moderne katalogiseringsregler og skriver fx engelske bogtitler med små begyndelsesbogstaver, bortset fra det første ord. Institutionsnavne skriver jeg med store begyndelsesbogstaver. Med hensyn til danske personnavne følger jeg *Dansk biografisk Leksikon*. Jeg skriver en bibliografi, men Bibliografi med stort når jeg mener faget Bibliografi.